

UDK: 061.75 (497.5) "1918.12.5" (091)
 949.75"1918.12.5"
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 20. 3. 2002.

Odjeci i obilježavanja 5. prosinca 1918. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

VLADIMIR GEIGER, NIKICA BARIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Nedugo nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918., došlo je do prve otvorene reakcije u Hrvatskoj protiv proglašenja ujedinjenja sa Srbijom i novostvorene jugoslavenske države. Oružani sukob austrougarskih vojnika, pretežno Hrvata i jugounitarista, pristaša ujedinjenja, dogodio se na Jelačićevu trgu u Zagrebu 5. prosinca 1918. Navodi i interpretacije u krvi okončanog sukoba 5. prosinca 1918. često se razlikuju u povijesnim prikazima. Ustaška vlast prikazivala je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske petoprosinačke događaje 1918. kao "prvi znak hrvatske revolucionarne svijesti". U historiografiji, publicistici, tisku i promidžbi NDH petoprosinački događaji 1918. prikazivani su prema službenim ustaškim stajalištima kao "začetak ustaške borbe i izrazit dio revolucionarne ustaške povijesti".

Uvod

Nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. godine i proglašenja ujedinjenja Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Kraljevinom Srbijom, nove vlasti i pristaše ujedinjenja u Zagrebu održavali su manifestacije u prilog novostvorenoj državi i dinastije Karađorđević. Za 5. prosinca najavljena je velika manifestacija. Na događaje koji su uzeli inaha u glavnom gradu Hrvatske ubrzo se javljaju i prve spontane reakcije protiv ujedinjenja. Istoga dana u rano poslijepodne veći broj vojnika 25. pješačke pukovnije kraljevskog Ugarsko-hrvatskog domobranstva i 53. pješačke pukovnije carske i kraljevske (zajedničke vojske), te građanstva, krenulo je Zagrebom manifestirati za hrvatsku republiku. Uz to se putem izražavalo narodno ogorčenje protiv ujedinjenja sa Srbijom. Među jugounitaristima, pristašama ujedinjenja, proširile su se glasine da se vojnici spremaju navaliti na obnašatelja vlasti Narodno vijeće SHS-a, pobiti njegove članove, stvoriti anarhiju i paliti Zagreb. Uz neke kuće na Jelačićevu trgu povjerenik za sigurnost Narodnog vijeća SHS-a Grga Angjelinović smjestio je redarstvene snage (člano-

vi tjelovježbenog udruženja "Hrvatskog sokola" i drugi dobrovoljci prištaše novih vlasti). Tako je tamo i došlo do sukoba. Netom nakon što su vojnici 25. i 53. pešačke pukovnije stigli na Jelačićev trg otpočela je paljba iz strojica s okolnih kuća i razvio se obostrani sukob. Borbe su trajale do prvog sumraka, kada su snage Narodnog vijeća SHS-a u potpunosti preuzele nadzor nad Jelačićevim trgom. Srbijanska vojska u sukobu nije sudjelovala, ali je bila u pričuvi i odmah nakon što su prestale borbe blokirala je sve važnije punktove i prometnice u središtu Zagreba. Službena izvješća kazuju kako je u sukobu poginulo 13 osoba (9 vojnika), a ranjeno je 17 osoba (10 vojnika). Od vladinih snaga poginuo je 1 sokolaš i 2 dragovoljca. Na zagrebačkom groblju Mirogoj postoji spomenik petoprosinačkim žrtvama. Podaci o poginulima i ranjenima često se razlikuju u izvješćima i povijesnim prikazima. Različiti su i opisi sukoba i događaja na Jelačićevu trgu. Režimski listovi, srbijanska promidžba i vojni sud pokušali su događaj prikazati kao djelo skupine pijanih, dezorijentiranih i nediscipliniranih vojnika, a intervenciju vladinih snaga kao neizbježnu u očuvanju reda i mira. Radi krvoprolića zavladao je u Zagrebu ogorčenje, o kojemu nitko nije smio javno govoriti zbog uvedene strahovlade. Posljedice 5. prosinca bile su vrlo jasne. Redarstvo je dobilo apsolutne ovlasti za održavanje reda i mira. Događaji na Jelačićevu trgu poslužili su novim vlastima da sljedećih dana uklone većinu Hrvata i druge nesklone novini vlastima s važnijih mjesta u vojsci. Postrojbe bivše austrougarske vojske su razoružane i pod patronatom srbijanske vojske reorganizirane u jedinstvenu vojsku Kraljevstva SHS. Ubrzo nakon petoprosinačkih događaja u Zagrebu je 27. prosinca započelo suđenje protiv 23 vojnika sudionika demonstracija. Većina ih je osuđena na kraće ili dulje vremenske kazne (od 1 do 10 godina). Krvavi 5. prosinac 1918. godine ostao je zapisan u hrvatskoj povijesti kao prva otvorena reakcija protiv novostvorene jugoslavenske države.¹

1941.

Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, društvo "Hrvatska žena" podnijelo je 9. srpnja 1941. godine Gradskom poglavarstvu u Zagrebu molbu za prijenos posmrtnih ostataka (kostiju) žrtava od 5. prosinca 1918. godine u zajednički grob. U svom dopisu Gradskom poglavarstvu "Hrvatska žena" ističe da su "5. prosinca godine 1918. pale na

¹ Brojna je literatura o petoprosinačkim događajima 1918. godine. Najuputnije vidjeti: Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, knj. 2., Zagreb, 1939., 1989.; ISTI, *Životi u Hrvatskoj 1900-1941. (Zapisci iz nepovrata)*, Zagreb, 1984.; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 1992.; Srdan BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1958.; Bogdan KRIZMAN, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb, 1977.; ISTI, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989.; Franjo TUDMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knj. 1., Zagreb, 1993.; Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994.

Jelačićevom Trgu prve žrtve za slobodu i nezavisnost Države Hrvatske". Navode da je tadašnji gradski načelnik Vjekoslav Heinzl dao svih "dva-najst žrtava" pristojno pokopati na gradski trošak. Kasnije je "Hrvatska žena", njima u spomen, uredila zajednički grob i podigla spomenik na Mirogoju. Na spomeniku su uklesana imena petoprosinačkih žrtava, iako im se kosti ne nalaze u tom grobu. Još 1932. godine "Hrvatska žena" je tražila prijenos kostiju. Stoga "Hrvatska žena" ističe u dopisu: "Molimo slavno gradsko Poglavarstvo da kosti prve četrnajstorice prema njihovoj zaslugi dade što prije prenijeti u zajednički grob. U čvrstoj nadi da će naša molba bez zastoja biti uvažena /.../."² Uprava Gradskoga groblja Mirogoj uputila je 21. kolovoza 1941. godine Društvo za zdravstvenom odjelu u Zagrebu dopis u kojemu navodi da je "Hrvatska žena" postavila trajan spomenik, ističući da grobovi u koje su pokopani poginuli na Jelačićevu trgu 5. prosinca 1918. godine, "uslijed minulih prilika nisu držani na zavidnoj razini i niti jedan od njih nema trajnog spomenika, već trošne i bez natpisa drvene križeve", te bi bilo ne samo poželjno nego i logično da ih se prenese u zajednički grob.³ Nakon toga "Hrvatska žena" u memorandumu od 26. kolovoza 1941. godine navodi poimence gdje su (na kojim grobnim mjestima) na Mirogoju pokopane žrtve od 5. prosinca 1918. godine.⁴

Ustaška vlast prikazivala je u vrijeme NDH petoprosinački događaj 1918. godine kao "prvi znak hrvatske revolucionarne svijesti". Prema naredbi Poglavnika NDH Ante Pavelića od 26. kolovoza 1941. godine "600 revolucionaraca", koji su u Zagrebu demonstrirali protiv "ujedinjenja" 5. prosinca 1918. godine uvršteni su u "Pričuvnu bojnicu 5. prosinca 1918".⁵ Poglavnik je 27. kolovoza 1941. primio izaslanstvo "revolucionaraca" koji su sudjelovali u događajima od 5. prosinca 1918. Istaknuo je da taj događaj predstavlja prvi primjer ustaške borbe za hrvatsku slobodu i naglasio da se sudionici tog događaja mogu i formalno priključiti ustaškoj organizaciji, najavivši da će revolucionarci biti uključeni u Ustašku vojniciu kao Pričuvna bojna 5. prosinca 1918.⁶

Čini se da je Pričuvna bojna 5. prosinca 1918. prvobitno bila ceremonijalna, a ne borbena postrojba, što je i logično ako se uzme u obzir da je znatan dio "revolucionaraca" 1941. bio starije dobi i samim time manje sposoban za vršenje vojne službe. Osim toga i naziv bojne je kasnije izmi-

² Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZ), fond "Hrvatska žena", Gradsko poglavarstvo u Zagrebu, Broj: 103.673-IV/1-7-1941, Predmet: "Hrvatska žena" - prenos kostiju hrvatskih žrtava.

³ DAZ, fond "Hrvatska žena", Gradsko skupno groblje Mirogoj, Broj: 339-1941, Predmet: Žrtve 5 XII 1918. - prenos.

⁴ DAZ, fond "Hrvatska žena", Memorandum Hrvatske žene, Zagreb, 26. VIII. 1941.

⁵ Kronika, *Hrvatska smotra* (Zagreb), god. IX, br. 9-10, rujan - listopad 1941., 556.

⁶ Poglavnikov govor revolucionarcima iz god. 1918., *Ustaša*, Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta (Zagreb), br. 10, 7. IX. 1941., 5.

jenjen iz "Pričuvna" u "Počasna", čime je dodatno naglašen njezin neborbeni status. Moguće je da su neke osobe pristupile u bojnu samo da bi izbjegle slanje na rad u Treći Reich ili službu u drugim ustaškim ili domobranskim postrojbama koje su sudjelovale u borbama u drugim dijelovima NDH.

Krajem listopada 1941. godine novoosnovano Društvo hrvatskih revolucionaraca od 5. prosinca 1918. godine, pozvalo je preko tiska članstvo sa stanom u Zagrebu da se na dan Svih svetih u subotu 1. studenoga skupi u dvorištu bivšeg Hrvatskog sokola iza Hrvatskog narodnog kazališta. Sastanak je zakazan u 7.30 ujutro, a zatim cjelokupno članstvo kreće u Šestine, gdje će se pokloniti na grobu oca domovine dr. Ante Starčevića. Poslije poklona u Šestinama slijedi odlazak na Mirogoj i polaganje vijenaca palim hrvatskim borcima 5. prosinca 1918. godine.⁷

U dopisu od 5. studenoga 1941. godine Grobnom odsjeku Gradskog poglavarstva Zagreb, "Hrvatska žena", između ostalog, navodi da je Gradsko poglavarstvo ne samo odobrilo prijenos kostiju žrtava 5. prosinca 1918. godine, nego će i na svoj trošak obaviti eshumaciju, čim "Hrvatska žena" riješi formalnosti oko prijenosa. Kako su sve formalnosti riješene, "Hrvatska žena" moli Grobni odsjek da im dostavi obavijest o eshumaciji osam dana prije "jer želimo to na svečan način obaviti".⁸

Svečanost prijenosa kostiju "nedužnih žrtava palih na dan 5. prosinca 1918. god., na Jelačićevom trgu" održana je na Mirogoju prijepodne 4. prosinca 1941. godine. Gradska općina Zagreb dala je potrebna sredstva da se izvrši prijenos. Za svečanost prijenosa kostiju su već nekoliko dana prije obavljene pripreme. "Hrvatska žena" je petoprosinačkim žrtvama 1918. godine "podigla dostojan spomenik, ali smrtni ostatci nisu mogli do danas biti preneseni u zajednički grob, jer to nisu dopuštali protivnici hrvatskog naroda". ("To je moglo biti učinjeno tek u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, na današnji dan."). Nakon svete mise u mirogojskoj crkvi, "smrtni ostatci nedužnih žrtava" preneseni su u 13 malih lijesova u zajednički grob. Na lijesove su bila položena tri velika vijenca (vijenac Pričuvne bojne 5. prosinca 1918. s natpisom: "U spomen paloj braći - revolucionarci 5. prosinca 1918.", vijenac "Hrvatske žene" s natpisom: "Slava, slava svima što umriješe slično njima - Hrvatska žena 5. XII. 1941.", te vijenac Hrvatskog muslimanskog društva u Zagrebu s natpisom: "Borcima za slobodu i Nezavisnu državu Hrvatsku - Hrvatsko muslimansko društvo u Zagrebu"). Ljesove su nosili pripadnici Pričuvne bojne 5. prosinca 1918. godine. Pred mrtvačnicom je bio postrojen počasni vod Dočasničke škole Ustaške vojnice, zajedno s glazbom Ustaške vojnice. Uz njih se postrojila počasna satnija pričuvne bojne Trećeg ustaškog tabora

⁷ "Iz Društva prvih hrvatskih revolucionaraca iz god. 1918.", *Hrvatski narod*, Glasilo hrvatskog ustaškog pokreta (Zagreb), god. III, br. 259, 31.X.1941., 6.

⁸ DAZ, fond "Hrvatska žena", Memorandum Hrvatske žene, Zagreb, 5. XI. 1941. Gradsko poglavarstvo - Grobni odsjek, Zagreb.

u Zagrebu. Na poslijetku je postrojena Pričuvna bojna 5. prosinca 1918. pod zapovjedništvom Ivana Perečića ("To su bili revolucionarci koji su se digli toga dana protiv neprijatelja hrvatskog naroda./.../ Pričuvna bojna sastojala se iz četiri satnije, jednog strojničkog odjela, te zdravstvenog odjela. Ukupno je bilo prisutno 150 pripadnika ove bojne"). Svečanosti prijenosa kostiju "revolucionaraca od 5. prosinca 1918." nazočili su zastupnik Poglavnika general Ivan Perčević, predstojnik Poglavnikova vojnog ureda, zastupnici Ustaške vojnice potpukovnik Mihovil Karlo Sertić i satnik Branko Medanić, zastupnik pričuvnih bojni pobočnik Maks Kment, predstavnici ustaških upravnih oblasti na čelu sa sožernikom za veliku župu Prigorje Petrom Perošom, zatim predstavnici Ministarstva domobranski i ustaški časnici, predstavnici gradske općine, načelnik Ivan Werner i ravnatelj magistrata dr. Jelić, zastupnice Ženske ustaške mladeži, upravna zapovjednica Ustaške uzdanice Marija Kunčević i upravna zapovjednica ustaških junakinja Gjurgjica Hunjet, predstavnici društva baruna Jelačića, "Hrvatske majke", Društva Zagrepčana, te mnoga druga zagrebačka društva i ustanove. Nakon zadušnice u mirogojskoj kapelici, pred mrtvačnicom je svečani govor održala Jelisava Horvat, predsjednica "Hrvatske žene", a nad zajedničkim grobom predsjednik Hrvatskog pjevačkog društva "Starčević" Valentin Cesarec, te zapovjednik Pričuvne bojne 5. prosinca 1918. godine. Na kraju se ustaški potpukovnik M. Sertić oprostio s palim borcima na ustaški način s riječima: "Ustaše revolucionarci - s nama su!". Svečanost je završila posmrtnom koračnicom koju je odsvirala glazba ustaške vojnice i počasnom salvom počasnog vođa Dočasničke škole Ustaške vojnice. Time je, izvijestio je tisak: "Palim hrvatskim borcima 5. prosinca 1918. odana (je) tek djelomična počast, koju su za svoje žrtve zaslužili."⁹ Hrvatski slikopis je opširno popratio prijenos posmrtnih ostataka (kostiju) "hrvatskih revolucionaraca" od 5. prosinca 1918. godine.¹⁰

U Zagrebu je sljedećeg dana, 5. prosinca, na 23 godišnjicu događaja, na Tomislavovu trgu pred Umjetničkim paviljonom održan veliki mimohod domobranskih i ustaških postrojbi. Nasuprot glavnoj tribini, na kojoj se nalazio A. Pavelić i drugi visoki vojni i civilni dužnosnici NDH, postrojena je Pričuvna bojna 5. prosinca 1918. Blagoslovljena je zastava te bojne i njezini pripadnici su položili prisegu. Točno u podne započeo je

⁹ "Prenos smrtnih ostataka nedužnih žrtava 5. XII. 1918. u zajednički grob", *Hrvatski narod* (Zagreb), god. III, br. 290, 2. XII. 1941., 6.; "Počast hrvatskim revolucionarcima od 5. prosinca 1918. Na svečani način, a u prisutnosti zastupnika Poglavnika, preneseni su danas smrtni ostatci palih hrvatskih boraca u zajednički grob", *Hrvatski narod* (Zagreb), god. III, br. 293, 5. XII. 1941., 2.; R. P. V., "Počast hrvatskim revolucionarcima. Svečani prenos kostiju žrtava 5. prosinca 1918. u zajedničku grobnicu na Mirogoju, koju je sagradila Hrvatska žena", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. I, br. 219, 5. XII. 1941., 5.

¹⁰ Usp. Ustaška Hrvatska slavi mrtve velikane, proizvodnja: Hrvatski slikopis - Croatia film, 1941.

mimohod. Najprije su prošli pred Poglavnikom NDH pripadnici Pričuvne bojne 5. prosinca 1918. na čelu sa zapovjednikom Ivanom Perečićem.¹¹ "Bila je milina gledati ove stare i iskušane ratnike, kako ponosno uzdignute glave stupaju pred svojim Poglavnikom, koji im je dao najveću počast, što je odredio, da se njihova bojna nazove imenom koje podsjeća na dan, kada su oni kao mladi hrvatski revolucionarci pokušali spriječiti, da Hrvatska ne padne pod robstvo. Na čelu Pričuvne bojne 5. prosinca nošena je zastava, koja je danas blagoslovljena. Osim četiri satnije Pričuvne bojne 5. prosinca 1918. stupala je satnija bolničara i vod koturaša i motorizirani odjel."¹²

Tisak je opširno popratio 23. godišnjicu petoprosinacskih događaja 1918., te brojnim priložima prikazivao događaje od 5. prosinca 1918. godine.¹³ Vlasti NDH željele su događaje od 5. prosinca 1918. prikazati kao simbol otpora ulasku Hrvatske u novu državnu zajednicu sa Srbijom. No, njemački general u NDH, Glaise von Horstenau, je upravo u vezi s mimohodom održanim na 23. godišnjicu tih događaja ironično istaknuo da se 5. prosinca 1918. zapravo "radilo /.../ o jednom prvenstveno komunističkom zboru /.../".¹⁴

1942.

Početkom 1942. godine Počasna bojna bila je smještena u Obrtnoj školi u Zagrebu i tada je u njoj bilo oko 350 ljudi. Krajem 1942. bojna je raspuštena i njezini pripadnici su razdužili odore i oružje.¹⁵ Na osnovi jednog kasnijeg dokumenta može se zaključiti da je Počasna bojna 5. XII.

¹¹ "Veličanstveni mimohod Ustaške vojnice i domobrana", *Hrvatski narod*, (Zagreb), god. III, br. 294, 6. XII. 1941., 2.; "Hrvatska je bila uvijek neslomiva i nepobjediva - Veličanstvena proslava revolucionaraca 5. XII. 1918. uz prisegu i mimohod pred Poglavnikom", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. I, br. 220, 6. XII. 1941., 1.-2.

¹² "Veličanstveni mimohod Ustaške vojnice i domobrana", *Hrvatski narod*, (Zagreb), god. III, br. 294, 6. XII. 1941., 2.

¹³ Usp. Dr S./tanislav/ P./OLONIJO/, "5. prosinac 1918", *Hrvatski narod*, (Zagreb), god. III, br. 293, 5. XII. 1941., 2.; "23-godišnjica prvih ustaških žrtava. Hrvatski su vojnici 5. prosinca 1918 krvlju prosjedovali protiv versailleskih okova", *Hrvatski narod*, (Zagreb), god. III, br. 293, 5. XII. 1941., 3.; "Veličanstveni mimohod Ustaške vojnice i domobrana", *Hrvatski narod*, (Zagreb), god. III, br. 294, 6. XII. 1941., 1.-2.; "Žrtvama 5. prosinca", *Hrvatski narod*, (Zagreb), god. III, br. 294, 6. XII. 1941., 2.; "Predavanje o 5. prosincu u Varaždinu", *Hrvatski narod*, (Zagreb), god. III, br. 294, 6. XII. 1941., 5.; "Zadušnice za žrtve 5. prosinca", *Hrvatski narod*, (Zagreb), god. III, br. 294, 6. XII. 1941., 5.; "5. prosinca 1918.", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. I, br. 218, 4. XII. 1941., 1.; Stanislav POLONIJO, "Revolucionarni pohod od 5. prosinca godine 1918. Krvoproliće na Jelačićevom trgu", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. I, br. 219, 5. XII. 1941., 3.

¹⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XII, knjiga 1, Beograd 1973., dok. br. 279.

¹⁵ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, (dalje: HDA), Zbirka izvornoga gradiva NDH (dalje: ZIG NDH), III-80/71-84, Federalna Država Hrvatska, Odjeljenje zaštite naroda za Zagreb, Predmet: Z. F. mehaničar, Br. 8034/1945.

1918. raspoređena kao vojna postrojba krajem 1942. ili početkom 1943., ali je i dalje ostala u sastavu Ustaške vojnice.¹⁶

Povjesničar prof. dr. Rudolf Horvat objavio je u Zagrebu 1942. godine zapaženu knjigu *Hrvatska na mučilištu*.¹⁷ U povijesnom prikazu Hrvatske u razdoblju od 1918. do 1941. godine koji knjiga donosi, posvetio je R. Horvat znatan prostor događajima od 5. prosinca 1918. godine. Horvatov prikaz petoprosinačkih događaja 1918. godine u poglavljima "Sukob na Jelačićevom trgu", "Kako očevidci opisuju sukob na Jelačićevom trgu" i "Rasprava na vojnom sudu radi sukoba na Jelačićevom trgu" spada do sada među najopširnije i najvjerodostojnije opise. U razumijevanju odnosa hrvatske javnosti prema petoprosinačkim događajima 1918. godine u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, obrada i prikaz R. Horvata u knjizi *Hrvatska na mučilištu*, koja je naišla na izrazito pozitivan odjek u javnosti, ima velik značaj.

Novinar i publicist, službeni povjesničar ustaškog pokreta Mijo Bzik, objavljuje 1942. godine knjigu *Ustaška borba*.¹⁸ U prikazu povijesti ustaškog pokreta, odnosno djelatnosti frankovačke organizacije u Hrvatskoj do Pavelićeva odlaska u emigraciju, ukratko je spomenuto, ali i dano istaknuto mjesto u "hrvatskoj revolucionarnoj ustaškoj povijesti" petoprosinačkim događajima 1918. godine. M. Bzik nastoji te događaje prikazati sastavnim, neupitnim i štoviše prvim ustaškim revolucionarnim činom (".../ konačno su i stvorene osnove za pobunu, koju su prve ustaše, hrvatski vojnici, upriličili na dan 5. prosinca 1918. godine u Zagrebu"¹⁹, ili "Hrvatsko ustaštvo, koje je u novoj državi po prvi puta došlo do izražaja 5. prosinca 1918. godine. /.../"²⁰). Isto tumačenje petoprosinačkih događaja 1918. godine donosi M. Bzik i kasnije u svojim radovima, napisima, prikazujući ih prema službenim ustaškim stajalištima kao izrazit dio revolucionarne ustaške povijesti.

Istovremeno 1942., u knjizi Poglavnikovih govora, izjava i članaka prije odlaska u emigraciju *Putem hrvatskog državnog prava*, koju je M. Bzik priredio, navedeno je tadašnje²¹ Pavelićevo viđenje petoprosinačkih događaja 1918. godine: ".../ Što se je toga dana zapravo u Zagrebu

¹⁶ HDA, fond Ustaška vojnica (Ministarstvo oružanih snaga, Stožer Ustaške vojnice, Izvještajni odjel, Br. 1961/1944.), Ministarstvo oružanih snaga, Stožer Ustaške vojnice, Opći Br. Taj. 5794/1944.

¹⁷ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno - historijsko društvo "Hrvatski rodoljub", Zagreb, 1942.

¹⁸ Mijo BZIK, *Ustaška borba od prvih dana ustaškog rada do Poglavnikova odlaska u emigraciju: počeci i bit ustaškog pokreta*, Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb, 1942.

¹⁹ Isto, 10.

²⁰ Isto, 38.

²¹ M. Bzik je preuzeo navod iz članka "Gore srca" objavljenog u *Hrvatskome pravu* (Zagreb), br. 5136, 3. XII. 1927., 33.

odigralo, zastrto je nekim velom, tek je činjenica, da je nekoliko hrvatskih vojnika na Jelačićevom trgu ispustilo dušu uz uzdisaj: 'Živila Hrvatska!'. Povijest će o tom reći svoje, a nama je samo da rečemo: 'Slava mrtvima'."²²

Ministarstvo narodne prosvjete NDH objavilo je 30. studenog 1942. godine svim klasičnim i realnim gimnazijama, učiteljskim i građanskim školama u NDH da sve srednje škole trebaju proslaviti 5. prosinca 1942. godine, "uspomenu na junačku smrt hrvatskih vojnika, koji su ustali taj dan godine 1918. protiv podjarmljenja Hrvatskog naroda, te ih je veliki broj na Jelačićevu trgu strojnicama okrutno poubijan od tadašnjih vlasti". Proslava se prema napatku ima obaviti tako, da će učenicima jedan od nastavnika održati predavanje o značaju 5. prosinca 1918. godine "u borbi hrvatskog naroda protiv tuđinske vlasti, a za stvaranje samostalne hrvatske države".²³

Na dan Svih svetih 1. studenoga i na Dušni dan 2. studenoga 1942. godine "posvetio je hrvatski narod svoje misli i osjeća je svim svojim pokojnicima, a pogotovo onim junacima, koji su svoje živote žrtvovali za slobodu i nezavisnost našeg naroda". Diljem Hrvatske narod je hodočastio na grobove, "koji su postali simbolom naše borbe i naših žrtava". Na dan Svih svetih položili su u ime Poglavnika časnici Poglavnikove tjelesne bojne, vijence na grobove hrvatskih velikana, mučenika i boraca. Poglavnikovi vijenci položeni su, između ostalih, i žrtvama 5. prosinca 1918. godine. Satnija Poglavnikova tjelesnog združa i druge ustaške postrojbe, prilikom polaganja vijenaca na Mirogoju, odale su vojničku počast grobovima hrvatskih mučenika, koji su, svoje živote dali za Hrvatsku. Zatim su na Dušni dan održane na Mirogoju velike vojničke svečanosti na kojima su sudjelovali predstavnici Hrvatskog domobranstva i Ustaške vojnice. U mirogojskoj kapelici odslužen je svečani requiem, na kojemu su bili prisutni i članovi Hrvatske državne vlade te vojni izaslanici savezničkih i prijateljskih zemalja.²⁴

Zapovjedništvo Pričuvne bojne 5. prosinca 1918. priredilo je s Odgojnim odjelom zapovjedništva Ustaške vojnice 5. i 6. prosinca 1942. godine "spomen sjećanje na revolucionarce, koji su dali svoje živote na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918." U sklopu izvedbe "Hrvatu u borbi" bila je 5. prosinca, popraćena glazbom i pjevanjem, "osviežena uspomena na revolucionarce i njihov pohod na Jelačićev trg, uz prigodni prikaz samog

²² *Putem hrvatskog državnog prava, Poglavnikovi govori, izjave i članci prije odlaska u tuđinu*, prikupio Mijo Bzik, Naklada Glavnog ustaškog stana, sv. 6, Zagreb, 1942., 33.

²³ *Narodne novine*, Službeni list Nezavisne Države Hrvatske (Zagreb), god. CVI, br. 274, 2. prosinca 1942., 1.; "Proslava 5. prosinca u svim srednjim školama", *Hrvatski narod* (Zagreb), god. IV, br. 598, 4. XII. 1942., 4.

²⁴ "Počast hrvatskog naroda mrtvim junacima i mučenicima. Vojničke svečanosti na ustaškom i domobranskom groblju", *Seljačko ognjište*, Glavno ustaško glasilo za hrvatsko selo (Zagreb), god. II, br. 45 (78), 5. studenoga 1942., 2.

dogodjaja, kao i uzpjelog završetka ustaške borbe i uzpostave Nezavisne Države Hrvatske”.²⁵ Istovremeno, Hrvatska državna krugovalna postaja Zagreb, u suradnji s Izdvojnim odjelom Zapovjedništva Ustaške vojnike održala je spomen izvedbu na spomen žrtvama 5. prosinca 1918. godine.²⁶ Nepotpisani podulji članak “Značenje 5. prosinca 1918.” u *Hrvatskom narodu*²⁷ opisuje petoprosinačke događaje i naglašava poruku (“krvavi zavjet”) “hrvatskih ustaša revolucionaraca” iz 1918. godine: “Nikada sa Srbima nego samo slobodnu Hrvatsku! Ovaj sveti zavjet ostvario je nakon nepunih 22 i pol godina Poglavnik obnovivši Nezavisnu Državu Hrvatsku./.../.” Hrvatske vojnike sudionike petoprosinačkih događaja 1918. godine naziva se “pretečama Hrvatskog ustaškog pokreta”.²⁸ Sljedećeg dana, prijepodne 6. prosinca (u nedjelju), nakon polaganja vijenaca na “mjestu borbe” na Jelačićevu trgu izvođene su preko krugovala u spomen palim revolucionarcima misne skladbe, a zatim su pripadnici Pričuvne bojne 5. XII. 1918. godine odnijeli vijence s Jelačićevog trga na Mirogoj, gdje su odali “počast nad grobovima palih revolucionaraca”.²⁹

1943.

Pripadnici Počasne bojne 5. prosinca 1918. nosili su već od 1941. godine s lijeve strane grudi poseban (prsni) znak, obične metalne boje, koji je prikazivao raskriljenog orla sa slovom “U” u pandama, u kojem je hrvatski grb s natpisom (nadnevkom) 5. XI. (iznad grba) i 1918 (ispod grba).³⁰

Prigodom 25. obljetnice 5. prosinca 1918. godine “prvog znaka hrvatske revolucionarne svijesti protiv tuđinskog jarma”, Poglavnik NDH dr. Ante Pavelić proglasio je 30. studenog 1943. Odlukom br. 1653-43. “Odredbu o osnutku Spomenznaka 5. prosinca 1918.” koja je objavljena u *Narodnim novinama* 2. prosinca 1942. godine.³¹ Spomen-znak ima oblik kolajne promjera 30 mm od bronce i tamno je patiniran. Na pred-

²⁵ “Priredbe u spomen žrtvama od 5. prosinca 1918.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. IV, br. 599, 5. XII. 1942., 3.; “Priredbe u spomen žrtvama od 5. prosinca 1918.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. IV, br. 600, 6. XII. 1942., 4.

²⁶ “Krugovalna priredba na spomen žrtvama 5. XII. 1918.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. IV, br. 599, 5. XII. 1942., 3.

²⁷ “Značenje 5. prosinca 1918.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. IV, br. 599, 5. XII. 1942., 1. i 2.

²⁸ Isto, 2.

²⁹ “Priredbe u spomen žrtvama od 5. prosinca 1918.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. IV, br. 599, 5. XII. 1942., 3.; “Priredbe u spomen žrtvama od 5. prosinca 1918.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. IV, br. 600, 6. XII. 1942., 4.

³⁰ Krunoslav MIKULAN, Siniša POGAČIĆ, *Hrvatske oružane snage 1941.-1945. (ustrojstvo, odore i oznake)*, P. C. grafičke usluge, Zagreb, 1999., 165.

³¹ *Narodne novine* (Zagreb), god. CVII, br. 276, 2. prosinca 1943., 1.; “Poglavnik osnovao ‘Spomenznak 5. prosinca 1918.’”, *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 283, 3. prosinca 1943., 3.

njoj strani u sredini je ustaški znak slovo "U" s hrvatskim grbom iz kojeg suklja plamen, a oko ruba kolajne starohrvatski je troplet. Na naličju u sredini je oznaka dana "1918. - 5. XII. - 1943." u tri ređa, a oko ruba kolajne starohrvatski je troplet. Pravo na nošenje Spomen-znaka 5. prosinca 1918. godine imaju pripadnici Počasne bojne 5. XII. 1918., a to su oni koji mogu s dva svjedoka dokazati da su 5. prosinca 1918. godine barem u sklopu povorke išli na Jelačićev trg "i na taj način kod ovog domoljubnog podhvata djelatno sudjelovali." Spomen-znak 5. prosinca 1918. dodjeljuje se i posmrtno "onim pripadnicima, koji su poginuli na Jelačićevom trgu, kao i kasnije poginulim ili umrlim". Svatko, komu je dodijeljen spomen-znak dobiva o tom ispravu potpisanu od zapovjednika Počasne bojne 5. XII. 1918. Zapovjednik Počasne bojne 5. XII. 1918. jamči "da nitko nepovlastivo ne će dobiti spomenznaka". Neovlašteno nošenje spomen-znaka bit će kažnjeno sudbeno zatvorom do mjesec dana, ili globom do 50.000 kuna. Spomen-znak 5. prosinca 1918. godine nosi se na trokutno složenoj vrpici (tamnocrvene boje, isprugane tri puta po duljini bijelo - plavim prugama) na lijevoj strani grudi. Prema Odredbi Spomen-znak 5. prosinca 1918. godine trebao je biti uvršten u redosljed odlikovanja NDH odmah nakon Željezne ranjeničke kolajne, na posljednjem (44.) mjestu.³² Nacrt za Spomen-znak 5. prosinca 1918. načinili su hrvatski umjetnici, slikar Oto Antonini i kipar Matijević, a izrađen je u kovnici "Braća Knaus" u Zagrebu.³³

Pravo na nošenje Spomen-znaka 5. prosinca 1918. dobile su 402 osobe, a 25 osoba je odlikovano posmrtno. Liste s imenima nositelja Spomen-znaka 5. prosinca 1918. objavljujane su tijekom 1944. i 1945. godine u "Vjesticima Ministarstva oružanih snaga" (osobni poslovi).³⁴

Okružnicom Ureda za odlikovanja (Odluka br. 989 - 1945) od 10. travnja 1945. godine, kojom je utvrđen novi redosljed hrvatskih odlikovanja, Spomen-znak 5. prosinca 1918. izgubio je status pravog odlikovanja, jer je izostavljen iz redosljeda hrvatskih odlikovanja.³⁵ Naime, Spomen-znak 5. prosinca 1918. nije odlikovanje, nego spomenica (spomen-znak). Zbog tog razloga nije ni Okružnicom Ureda za odlikovanja o

³² Usp. *Narodne novine* (Zagreb), god. CVII, br. 276, 2. prosinca 1943., 1.; Boris PRISTER, *Odlikovanja*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 1984., 89.-90.; ISTI, *Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 1997., 62.; Borna BARAC, Siniša POGAČIĆ, *Odlikovanja i znakovlje Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945.*, Obol, Zagreb, 1998., 48, 51.; K. MIKULAN, S. POGAČIĆ, n. dj., 165.; Veljko MALINAR, "Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske", *Numizmatičke vijesti*, god. 42, br. 1 (53), Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2000., 186.-189.

³³ V. MALINAR, n. dj., 189.

³⁴ B. PRISTER, *Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske*, 62.

³⁵ *Narodne novine* (Zagreb), god. CIX, br. 92, 25. IV. 1945.; B. PRISTER, *Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske*, 62.; V. MALINAR, n. dj., 188.-189.

osnivanju malih oznaka za hrvatska odlikovanja za njega određena mala oznaka.³⁶

Svim pripadnicima Počasne bojne 5. prosinca 1918. upućen je 2. i 4. prosinca 1943. godine poziv da dođu 4. prosinca na zbornu mjesto radi "popisa za primanje odličja u povodu 25-godišnjice revolucionarnog pohoda ove bojne".³⁷ Na proslavu su pozvani svi članovi Društva odlikovanih ratnika Hrvata, da sa svojim odličjima budu nazočni svečanosti "da odamo počast prvim borcima za slobodnu i Nezavisnu Državu Hrvatsku".³⁸

Uoči proslave 25. obljetnice 5. prosinca 1918. godine narodni zastupnik Milutin Mayer održao je 4. prosinca poslijepodne na Državnoj kružnoj postaji Zagreb "prigodno predavanje o značenju dana 5. prosinca 1918. godine za Nezavisnu Državu Hrvatsku i za Ustaški pokret". Istoga dana na večer održana je priredba Odgojnog odjela Ministarstva oružanih snaga "Hrvati u borbi" - Uspomena na 5. prosinca 1918. godine". U povodu 25. godišnjice petoprosinačkih događaja 1918. godine na Jelačićevu trgu upriličena je izrazito svečana proslava 5. prosinca u Zagrebu. Raspored proslave vrlo je birano sastavljen. Proslavu značajne godišnjice priredila je Počasna bojna 5. prosinca 1918. godine. Već u subotu uvečer 4. prosinca kretale su se zagrebačkim ulicama postrojbe pripadnika Počasne bojne 5. prosinca 1918. s glazbom. U nedjelju 5. prosinca u 6 sati ujutro održana je budnica po gradu Zagrebu, u 9 sati ujutro odslužena je u crkvi sv. Marka svečana sveta misa u spomen palim vojnicima "koji su prije 25 godina dali na Jelačićevu trgu svoje živote u borbi za slobodu Hrvatske". Svetu je misu služio generalni vojni vikar Stipe pl. Vučetić uz asistenciju, a na koru je za vrijeme mise pjevao mješoviti oratorijski zbor crkve sv. Marka misu od Reinbergera pod ravnanjem profesora Čedomila Dugana, a na orguljama je pratila profesorica Marija Vukovajac. Na svečanoj misi bili su prisutni predsjednik Hrvatske državne vlade dr. Nikola Mandić, ministar postrojnik dr. Lovro Sušić, ministar narodne prosvjete dr. Julije Makanec, ministar Živan Kuveždić, državni prabilježnik dr. Andrija Artuković, gradonačelnik Zagreba Ivan Werner, pokrovitelj proslave general vitez Slavko Štancer i zapovjednik grada Zagreba general Ivan Markulj.

Ustaški pokret zastupali su zapovjednik Ustaša mr. ph. Božidar Kavan, upravni zapovjednik muške Ustaške mladeži prof. Ivan Oršanić, upravna zapovjednica ženske Ustaške mladeži prof. Dolores Bracanović, stožernik Zagrebačkog ustaškog stožera dr. Ivan Musa te drugi predstav-

³⁶ V. MALINAR, n. dj., 189.

³⁷ "Pripadnicima počastne bojne 5. XII. 1918.", *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 282, 2. XII. 1943., 3.; "Pripadnicima počastne bojne 5. XII. 1918.", *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 284, 4. XII. 1943., 3.

³⁸ "Članovima 'Društva odlikovanih ratnika - Hrvata'", *Nova Hrvatska* (Zagreb), br. 284, 4. XII. 1943., 4.

nici ustaškog pokreta i Hrvatskih oružanih snaga. Uz pripadnike Počasne bojne 5. prosinca 1918. došli su na svečanu svetu misu pod svojim zastavama i pripadnici Društva odlikovanih ratnika i drugi. Vojni vikar Vučetić održao je pod misom lijepu propovijed o značenju 5. prosinca 1918. godine "koji je pokazao neugasivu ljubav i hrabrost hrvatskih domobrana u borbi za narodnu slobodu". Poslije svečane mise uputili su se svi na Jelačićev trg, gdje je bio podignut spomenik u počast junacima 5. prosinca 1918. godine. Naime, u povodu proslave 25. godišnjice 5. prosinca 1918. godine izrađen je prigodni spomenik onima koji su poginuli u tim događajima. Spomenik je izrađen u radionicama na Gradskom majuru prema zamisli upravitelja Gradskog majura, pristava Balogovića. U sredini spomenika hrvatski je grb s viticom, a ispod riječi "25. godišnjica revolucionarnog pohoda". Iznad grba ispisano je "5. XII." Na vrhu spomenika postavljen je znak Počasne bojne 5. prosinca 1918. S jedne strane spomenika lice je spomen kolajne, a s druge strane naličje spomenkolajne, i nad tim je ispisano "1918.-1943." Pred spomenikom okićenim zelenilom gore dvije baklje. Ispred spomenika bila je postrojena počasna satnija Stražarskog sklopa Poglavnikova tjelesnog sdruga, koju je pregledao pokrovitelj proslave general Štancer. Glazbu je osiguralo Posadno zapovjedništvo Zagreb i Bojno zrakoplovstvo NDH.

Nakon što su na spomenik palim žrtvama 5. prosinca 1918. godine na Jelačićevu trgu položeni vijenci, nešto poslije 10 sati stigao je na Jelačićev trg izaslanik Poglavnika general Ivan pl. Perčević u pratnji svečanostnika u Uredu Poglavnika pukovnika Jakova pl. Machieda. Nakon što je odsvirana hrvatska državna himna, gradski savjetnik i pričuveni ustaški bojnič Marko Horvatić pozdravio je Poglavnikova izaslanika i ostale uglednike održavši govor o samom "revolucionarnom činu", kako je izveden na Jelačićevu trgu 5. prosinca 1918. godine prikazavši događaje tog "velikog dana". Upozorio je na značenje proslave u spomen palim žrtvama i događaj "koji će u hrvatskoj povijestnici ostati upisan kao znak hrvatskog junaštva i neslomljivosti". Prigodni svečani govor održao je i Poglavnikov izaslanik general Perčević te uručio tadašnjim "revolucionarcima", "proglašenim" pripadnicima Počasne bojne 5. prosinca 1918. "Spomen kolajne koje im je podijelio Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske, kao vidan znak priznanja za izvršeni čin u obrani časti i slobode domovine Hrvatske i hrvatskog naroda". Pred izaslanikom Poglavnika i prisutnim uglednicima izveden je zatiim mimohod prisutnih vojnih postrojbi. Nakon toga pripadnici Počasne bojne 5. prosinca 1918. krenuli su na groblje Mirogoj, gdje su položili vijence na zajednički grob žrtava 5. prosinca 1918. godine, svojih palih drugova. U sklopu proslave i obilježavanja 5. prosinca 1918. godine uslijedio je poslije podne posjet (s darovima i prigodnim predavanjem zapovjednika Počasne bojne 5. prosinca 1918. Josipa Kartalija³⁹ o značenju 5. prosinca 1918.) ranjenicima

³⁹ Josip Kartalija (Kartalja) rođen je 5. siječnja 1902. u Zagrebu, po zanimanju građevinski poduzetnik. U Kraljevini Jugoslaviji bio je po nekim podacima aktivni član HSS-a, a po

u bolnicama.⁴⁰ Hrvatski slikopis je opširno prikazao proslavu 25. godišnjice 5. prosinca 1918.⁴¹ O proslavi 25. godišnjice 5. prosinca 1918. godine i o samom događaju opširno su u vrijeme obilježavanja petoprosinačkih žrtava izvješćivala i izdanja svih većih i značajnijih novina u Zagrebu i u NDH.

M. Bzik u Ustaškom godišnjaku 1943. u članku "Četrnaest godina ustaške borbe"⁴² petoprosinačke događaje 1918. godine naziva "Prvom izkrom ustaškoga pokreta", te napominje: "/.../ istodobno sa sramotnim činom od 1. prosinca, pojavljuje i junački čin hrvatskog otpora, dolazi 5. prosinca, kao prvi ustaški pokret poslije svjetskog rata, dolazi do ustanka svjestnih hrvatskih vojnika. Ako prema to još nije bio onaj pravi ustaški pokret, kojeg je Poglavnik oblikovao i poveo tek deset godina kasnije, ipak je to bila prva poslijeratna izkra ustaštva, onog ustaštva, koje je vjekovima strujalo i plamtilo u raznim oblicima kroz mukotrpni život Hrvatske, trajnog i vječnog ustaštva napućene i uvijek ugrožene Hrvatske, koje je u raznim razdobljima hrvatske povijesti dalo tolike velike ljude i mučenike.

Ustaški podhvat hrvatskih vojnika na Jelačićevom trgu, koji se je rodio u redovima starčevićanskih boraca, koji su već i prije dali Rakoviću i Bunu god. 1903., nažalost nije uspio. Ustanak je ugušen u krvi i četrnaest

drugima frankovac. Desetog travnja 1941., na dan proglašenja NDH i ulaska njemačke vojske u Zagreb, snimljen je u automobilu koji se s hrvatskom i njemačkom zastavom provezao do Jelačićeva trga odnosno Frankopanske ulice. Služio je u Zagrebu, Petrovaradinu i Rajlovcu kao časnički namjesnik u ratnom zrakoplovstvu NDH. U proljeće 1942. sudjeluje u borbama s partizanima na Fruškoj gori. Po nekim drugim podacima borio se u hrvatskim legionarskim postrojbama na bojišnici u Sovjetskom Savezu. Godine 1943. zatražio je da ga se prebaci u Počasnu bojnu 5. XII. 1918. i potkraj godine postaje njezin zapovjednik. Unaprijeđen je u čin bojnika. HDA, ZIG NDH, III-80/85-116, Federalna Država Hrvatska, Odsjeljenje zaštite naroda za Zagreb, Predmet: zapisnik saslušanja Josipa Kartalije, Br. 8745/1946.

⁴⁰ Usp. "Proslava 25-godišnjice žrtava zagrebačke posade", *Hrvatski narod* (Zagreb), god. V, br. 902, 4. XII. 1943., 3.; "25-godišnjica krvoprolića na Jelačićevu trgu", *Hrvatski narod* (Zagreb), god. V, br. 904, 7. XII. 1943., 6.; "Danas počinje proslava 25-godišnjice revolucionarnog čina hrvatskih vojnika na Jelačićevom trgu", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. III, br. 284, 4. XII. 1943., 3.; "U sjeni Jelačićeva spomenika prije 25 godina - Trinaestorica junaka dali su svoje živote na braniku naše narodne časti", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. III, br. 285, 5. XII. 1943., 5.; "Danas je proslava 25 - godišnjice revolucionarnog pohoda", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. III, br. 285, 5. XII. 1943., 5.; "Pri godni spomenik žrtvama 5. XII. 1918. izradjen je u gradskim radionicama", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. III, br. 285, 5. XII. 1943., 5.; "Časnički zbor 'Počasne bojne 5. XII. 1918.' podijelio je darove ranjenim borcima", *Nova Hrvatska* (Zagreb), god. III, br. 287, 8. XII. 1943., 3.; "Proslava 5. prosinca u Zagrebu u prisutnosti Poglavnikova izaslanika, predsjednika vlade i generala Štancera", *Hrvatski list* (Osijek), god. XXIV, br. 287 (8047), 8. XII. 1943., 4.

⁴¹ Usp. Hrvatski slikopisni tjednik, broj 102, prosinac 1943., proizvodnja: Hrvatski slikopis - Croatia film.

⁴² Mijo BZIK, *Četrnaest godina ustaške borbe, Ustaški godišnjak 1943.*, Nakladna knjižara "Velebit" Zagreb, Zagreb, 1942., 102.-108.

hrvatskih grobova otvara čisto hrvatskih ustaških mučenika kroz pune dvadeset i dvie godine. Nu ustaštvo time nije uništeno. Ostao je duh, ostao je primjer, ostao je srari i vječni hrvatski plamen, koji će kroz dva desetljeća svietliti hrvatskim borcima na težkom putu do oblikovanja i konačne pobjede Ustaškog pokreta. /.../.”⁴³

U zapaženom zborniku *Naša domovina* objavljenom 1943., povjesničar Rudolf Horvat ukratko je u poglavlju “Ljetopis Hrvatske 1918.-1942.”⁴⁴ prikazao i petoprosinačke događaje 1918. godine,⁴⁵ (saževši poglavlje “Sukob na Jelačićevom trgu” iz godinu ranije objavljene knjige *Hrvatska na mučilištu*).

1944.

Tijekom 1944. Počasna bojna 5. prosinca 1918. opet je postrojena, ali ovaj put s zadatkom posadne službe u Kustošiji u blizini Zagreba. Bojna je trebala čuvati transformator električne struje i vršiti stražarsku službu na tom području.⁴⁶ Nekoliko dokumenata Počasne bojne omogućava nam da barem jednim dijelom rekonstruiramo njezinu djelatnost pred kraj rata. Potkraj 1944. Počasna bojna 5. prosinca 1918. sudjelovala je u manjim okršajima s partizanskim skupinama koje su djelovale na području Kustošije. Nakon što su dobiveni podaci da se u selu Krvarići “nalaze glavni organizatori partizanskih odreda za ovo područje”, u 13 sati 22. studenoga 1944. krenula je jaka ophodnja Počasne bojne pod zapovjedništvom ustaškog bojnika J. Kartalije prema tom mjestu. Upravo tada partizani su na tom području razoružali i oduzeli odoru jednom domobranskom vodniku. Pripadnici Počasne bojne opkolili su kuću Vlade Pustaka koji je navodno bio kapetan partizanskog odreda koji je djelovao na tom području. Nakon pucnjave Vlado Pustak je pobjegao, ali je navodno bio ranjen. Uhićen je njegov brat Ivan, a zaplijenjen je i različit promidžbeni materijal i dokumenti X. korpusa (“zagrebačkog”) Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Bojnik Kartalija je obavijestio Stožer Ustaške vojnice “/.../ da će od danas biti pojačane obhodnje danju i noću u ovom području sa strane ovog zapovjedništva, kako bi se spriječilo napadaj i svlačenje pripadnika oružanih snaga”.⁴⁷

Glavni stožer Društva odlikovanih ratnika Hrvata od 1814. do 1918. godine uputio je 3. prosinca 1944. poziv svim članovima u Zagrebu da u

⁴³ Isto, 102-103.

⁴⁴ Usp. R. HORVAT, “Ljetopis Hrvatske 1918.-1942.”, *Naša domovina, Zbornik*, knjiga I., Nezavisna Država Hrvatska, gl. urednik Filip Lukas, Izdanje Glavnog ustaškog stana, Zagreb, 1943., 212.-238.

⁴⁵ Isto, 219.-220.

⁴⁶ HDA, ZIG NDH, III-80/71-84, Federalna Država Hrvatska, Odjeljenje zaštite naroda za Zagreb, Predmet: Z. F. mehaničar, Br. 8034/1945.

⁴⁷ HDA, ZIG NDH, III-15/9-12, Počasna bojna 5. XII. 1918., Br. Taj. 22/1944.

što većem broju budu prisutni proslavi 26. godišnjice “revolucionarnog pohoda”, koju priređuje Zapovjedništvo Počasne bojne 5. XII. 1918. na Jelačićevu trgu 5. prosinca 1944. godine.⁴⁸ Na dan proslave Zapovjedništvo Počasne bojne 5. prosinca 1918. pozvalo je sve pripadnike Počasne bojne 5. prosinca 1918. te časnike i dočasnike, koji se nalaze u raznim udjelbama Oružanih snaga NDH, da dođu u Zapovjedništvo Počasne bojne 5. XII. 1918. ujutro u 7.15 sati u Kustošiji radi svečanosti.⁴⁹

Na Jelačićevu trgu u Zagrebu u 9 sati prije podne održana je “svečanost prilikom 26-godišnjice ustanka hrvatskih domobrana i vojnika dne 5. prosinca 1918., koji su se oružjem u ruci digli protiv t. zv. ujedinjenja i srbskog jarma”, opširno izvješćuje Hrvatski narod pod naslovom “Prvi borci za Nezavisnu Državu Hrvatsku odali počast svojim drugovima, koji su pali prije 26 godina”.⁵⁰ Na odavanju počasti “uspomeni palih boraca 5. prosinca 1918.” na Jelačićevu trgu bili su članovi Hrvatske državne vlade s predsjednikom vlade vitezom dr. Nikolom Mandićem, predstavnici Hrvatskih oružanih snaga s ministrom admiralom Nikolom Steinflom, visoki dužnosnici ustaškog pokreta i domobranstva i brojni drugi uglednici (glavar Ureda predsjednika Hrvatske državne vlade Josip Đebić, ministar narodne prosvjete NDH Julije Makanec, ministar skrbi za postradale krajeve Mehmed Mehičić, državni ministar Živan Kuveždić, general pješaštva vitez Slavko Štancer, general-poručnik Đuro Grujić, zapovjednik zrakoplovstva Vladimir Kren, stožernik grada Zagreba dr. Ivan Musa, zapovjednica Ženske loze Hrvatskog ustaškog pokreta Irena Javor, načelnik grada Zagreba Eugen Starešinić i dr.).⁵¹ Na zapadnoj strani Jelačićeva trga postavljeno je spomen-obilježje (“Spomen-oltar žrtvama na Jelačićevom trgu”⁵²), sa znakom Počasne bojne 5. prosinca 1918., hrvatskim državnim grbom u sredini, s lijeve strane grbom grada Zagreba, a ispod natpisom “Palim borcima za Nezavisnu Državu Hrvatsku”, uz koje su pripadnici Počasne bojne 5. prosinca 1918. držali počasnu stražu. Prilikom komemorativne svečanosti Počasna bojna 5. prosinca 1918. i druge postrojbe odale su predsjedniku Hrvatske državne vlade vojničku počast, a glazba zagrebačke posade je odsvirala hrvatsku državnu himnu. Nakon polaganja vijenaca kraj spomen-obilježja, održao je zapovjednik Počasne bojne 5. prosinca 1918. bojnik Josip Kartalja svečani govor u kojemu je, između ostalog, naglasio: “/.../ Na ovom povie-

⁴⁸ “Obaviest društva odlikovanih ratnika”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. VI, br. 1203, 3. XII. 1944., 2.

⁴⁹ “Zapovjedništvo Počasne bojne 5. XII. 1918.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. VI, br. 1204, 5. XII. 1944., 3.

⁵⁰ *Hrvatski narod* (Zagreb), god. VI, br. 1205, 6. XII. 1944., 3.

⁵¹ Isto; “Spomen palih boraca za slobodu bivše 25. domobranske pješačke pukovnije i 53. regimente”, *Sve za Hrvatsku* (Zagreb), Slikovni časopis hrvatskog borca, god. II, br. 1, početkom siječnja 1945., 9.

⁵² “Spomen palih boraca za slobodu bivše 25. domobranske pješačke pukovnije i 53. regimente”, *Sve za Hrvatsku* (Zagreb), god. II, br. 1, 9.

stnom mjestu, nakon svršetka prošlog svjetskog rata, izpaljeni su prvi hitci iz pušaka i strojica protiv versailleskog ugovora, a time se dalo znati cielome svijetu, a napose Europi, da hrvatski narod želi svoju slobodu i nezavisnost braniti oružjem. Taj je ustanak bio na žalost po izdajicama i plaćenicima srbskog i cincarskog Beograda krvavo ugušen. I ovdje na tom mjestu, položili su na oltar domovine svoje živote 14 mladih hrvatskih domobrana, dok je bilo mnogo ranjenih i ubijenih gradjana ovoga grada./.../ Od tog je vremena hrvatski narod diljem ciele Hrvatske doživljavao golgotu./.../ No nakon sviju patnja i muke hrvatskog naroda došao je najsvečaniji dan hrvatske prošlosti i povijesti 10. travanj 1941. Došao je Poglavnik, kojeg je hrvatski narod dugo očekivao, a koji je proglasio Nezavisnu Hrvatsku Državu. Revolucionarci od 5. prosinca 1918. okupili su se pred svojim velikim Poglavnikom i zamolili ga, da ih uvrsti u borbene redove, kako bi mogli i oni s oružjem u ruci, braniti svoju domovinu i svoju obitelj protiv tudjinske najezde./.../ I danas stoje pod oružjem, sa svojim najmlađim sinovima vršeći svoju vojničku dužnost, unatoč svojim poodmaklim godinama./.../” Nakon govora zapovjednika Počasne bojne 5. prosinca 1918. bojnika Kartalje održan je pred uglednicima i zapovjedništvom Počasne bojne mimohod. Na čelu je stupala glazba zagrebačke posade, iza koje je nošena zastava Počasne bojne 5. prosinca 1918., zatim su stupali pripadnici Počasne bojne, a na poslijetku počasna satnija Ustaške zastavničke škole.⁵³

U povodu obilježavanja petoprosinačkih događaja 1918. Hrvatski narod od 3. prosinca 1944. godine donosi opširne osvrtne. Ivo Bogdan u napisu o stvaranju jugoslavenske države 1918. i ponovnim pokušajima njezinog oživljavanja naslovljenom “To ne smijemo zaboraviti!” navodi da 5. prosinca 1918. godine “sveta hrvatska krv prvih poginulih ustaša poškropi podnožje spomenika Jelačića bana /.../”.⁵⁴ Vladimir Radić u napisu o jugoslavenskom ujedinjenju 1918. godine naslovljenom “Protiv volje naroda” opisujući petoprosinačke događaje 1918. godine i zaključuje: “Na Jelačićevom trgu padoše prvi borci i mučenici za našu najveću svetinju, za Nezavisnu Državu Hrvatsku...”⁵⁵ Stanislav Polonijo u opširnom članku “Duh 5. prosinca 1918.”⁵⁶ napominje da “dogadjaj na Jelačićevu trgu nije imao svog velikog odjeka ni učinka. Ustanovljeno je, da je bio i vrlo slabo vodjen i izveden, bez dublje pripreme i detaljnijeg nacrt./.../ Medjutim uzprkos svim tim čimbenicima dogadjaj na Jelačićevu trgu dobiva u poviestnoj perspektivi drugčiji prizvuk /.../” Petoprosinačke do-

⁵³ *Hrvatski narod* (Zagreb), god. VI, br. 1205, 6. XII. 1944., 3.

⁵⁴ Ivo BOGDAN, “To ne smijemo zaboraviti!”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. VI, br. 1203, 3. XII. 1944., 3.

⁵⁵ Vladimir RADIĆ, “Protiv volje naroda”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. VI, br. 1203, 3. XII. 1944., 3.

⁵⁶ Stanislav POLONIJO, “Duh 5. prosinca 1918.”, *Hrvatski narod* (Zagreb), god. VI, br. 1203, 3. XII. 1944., 4. i 7.

gađaje 1918. godine naziva početkom "hrvatske republikanske borbe protiv Beograda".⁵⁷

1945.

Početkom 1945. pripadnici Počasne bojne uhitili su 12 osoba koje su optužene za suradnju s partizanima, članstvo u Savezu komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i prikupljanje Crvene pomoći. Uhićeni su predani Župskom redarstvu u Zagrebu. U vezi s tim bojnik Kartalija je izvijestio: "U području Kustošije opaženo je sa strane obavještajne službe ovog zapovjedništva da u zadnje vrijeme počela jača djelatnost raznih protu državnih skupina iz ovog područja. Odredio sam jači nadzor sa strane pripadnika ove bojne kao i obavještajne službe ovog zapovjedništva te ujedno sa taborom (ustaškim, op. a.) u Kustošiji, pa je za kratko vrijeme otkrivena i poapšena družba komunista u tom području. Kako su te veze raširene na ostali dio kraja ovog područja to ću nastojati da se zajednički sa taborom nastavi rad za čišćenje protu državnih skupina."⁵⁸ Početkom 1945. nastavljene su manje akcije protiv partizana na tom području. Izvještajna služba Počasne bojne dobila je podatke "/.../ da se na području Borčeca izpod Ponikve krije grupa naoružanih odmetnika i kriju se u raznim kućama kod tamošnjih žitelja". Zato je u noći s 25. na 26. siječnja 1945. izvedena akcija u kojoj su sudjelovali pripadnici Počasne bojne, oružnici iz Kustošije, pripadnici Ustaškog tabora u Kustošiji i izvidnici (detektivi) Župskog redarstva iz Zagreba. Cjelokupnu akciju vodio je bojnik Kartalija. U 21 sat opkoljene su kuće u kojima su se navodno nalazili odmetnici. "Iako je podhvat bio dobro organiziran izgleda da su ti odmetnici bili upozoreni sa strane svojih sudionika sa žutom i crvenom raketom." Partizani su zamalo izbjegli opkoljavanje. Jedna kuća koja je bila na brdu i s koje se moglo nadzirati okolno područje je spaljena. "Nakon povratka pohapšeni su prema popisu neki sudionici tih odmetnika i otpraćeni na daljnji postupak Župskom Redarstvu u Zagrebu".⁵⁹ Očigledno, i područje koje se nalazilo u samoj blizini Zagreba, glavnoga grada NDH, bilo je poprište stalne djelatnosti partizana i stalnih sukoba sa snagama NDH. Anglo-američko zrakoplovstvo je 13. veljače 1945. bombardiralo Kustošiju i Donje Vrapče, na koje je bačeno oko 120 bombi od 100 kilograma. Poginulo je i ranjeno više desetaka civila i njemačkih vojnika, razrušena je željeznička pruga na tom području i veliki broj stambenih zgrada. Nakon završetka bombardiranja vatrogasci i Narodna zaštita su počeli otkopavati ruševine, a cijelo područje su osiguravali pripadnici oružničke postaje Kustošija i Počasne bojne 5. XII. 1918. u suradnji s njemačkim redarstvom. Budući da je određeni broj oružnika iz

⁵⁷ Isto, 7.

⁵⁸ HDA, ZIG NDH, III-80/123-125, Počasna bojna 5. XII. 1918., Br. Po./Zaj.

⁵⁹ HDA, ZIG NDH, III-80/127-128, Počasna bojna 5. XII. 1918., Br. 101/1945.

Kustošije otišao u Bjelovar, osiguranje Kustošije tijekom noći preuzela je Počasna bojna i njemačko redarstvo.⁶⁰

Na kraju rata Hrvatsku napušta državno vodstvo i oružane snage NDH i dio civilnog stanovništva. Počasna bojna 5. XII. 1918. pod zapovjedništvom bojnika Kartalije također je krenula prema Sloveniji, ali su je na putu opkolili i uništili partizani. Kartalija se uspio vratiti u Zagreb. Bio je više puta zatvaran ali je uspio pobjeći. Ilegalno je živio u Zagrebu, proglasio se "križarskim generalom" i bio u vezi s drugim protukomunističkim pojedincima. Krajem 1947. opet je uhićen. U istrazi je izjavio da je 1941. primio dužnost "gradjevinskoga obrničkog časničkog namjesnika" na kojoj je ostao do srpnja 1943., nakon čega je kao civil primio vodstvo Humanitarnog počasnog društva 5. XII. 1918. "Kao najbolji član iz toga društva izabran sam za predsjednika odnosno za zapovjednika u svojstvu ustaškog počasnog bojnika. Nosio sam uniformu samo u svečanim zgodama sa Hrvatskim grbom, a na lijevoj strani prsiju nosio sam oznaku bijelog orla sa nadpisom 5 prosinac 1918 godine u okviru Hrv. grbu, plaću sam primao po honoraru. Kao takav bio sam sve do travnja 1945 godine kada smo se raspustili."⁶¹ Očigledno ova izjava stoji u suprotnosti sa stvarnim činjenicama, budući da je Počasna bojna 5. prosinca 1918. krajem rata djelovala kao borbena postrojba i bila u stalnim akcijama protiv partizana. Nigdje se ne spominje je li Kartalija i osobno sudjelovao u događajima od 5. prosinca 1918. Ako se uzme u obzir da je tada imao tek 16 godina, to se ne čini vjerojatnim. Kako je Počasna bojna 5. prosinca 1918. krajem rata djelovala kao borbena postrojba, može se pretpostaviti da je glavčina njezinog ljudstva u tom razdoblju zapravo bila mlađa i da nije osobno sudjelovala u događajima iz 1918. godine.

Zaključak

Ustaška vlast prikazivala je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske petoprosinačke događaje iz 1918. kao "prvi znak hrvatske revolucionarne svijesti". U historiografiji, publicistici, tisku i promidžbi NDH petoprosinački događaji 1918. prikazivani su prema službenim ustaškim stajalištima kao "začetak ustaške borbe i izrazit dio revolucionarne ustaške svijesti".

⁶⁰ Usp. *Regesta dokumenata za historiju NOB-e*, svezak IV, Arhiv SR Hrvatske u Zagrebu, Zagreb 1964., 1417.-1418.

⁶¹ HDA, ZIG NDH, III-80/85-116, Federalna Država Hrvatska, Odjeljenje zaštite naroda za Zagreb, Predmet: zapisnik saslušanja Josipa Kartalije, Br. 8745/1946.

SUMMARY

COMMEMORATIONS OF AND VIEWS ABOUT THE DECEMBER
5, 1918 EVENTS DURING THE INDEPENDENT
STATE OF CROATIA

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians was proclaimed on December 1, 1918. Shortly after that, the first open reaction against the unification with Serbia occurred in Croatia. On December 5, 1918 soldiers, mostly Croats, of the former Austro Hungarian army units clashed with supporters of the Yugoslav state. The fighting erupted at the Jelačić square in Zagreb. Statements and interpretations about the clash are often conflicting and many facts about it are unknown. During the Independent State of Croatia (1941-1945), the ruling ustasha regime presented the events that occurred on December 5, 1918 as a "first sign of the Croatian revolutionary consciousness". Historiography, press and propaganda of the Independent State of Croatia presented these events as a "beginning of the ustasha struggle and symbol of the revolutionary ustasha history".